

Strukturelle rammer eller forventningerne til de to køn? Hvad er afgørende for arbejdslivs/familielivsbalancen?

Tematnummer: KVINDENS PLADS – Betydning af køn i dagens Danmark

Forudsætningen for at forene familieliv og arbejdsliv er vidt forskellig på tværs af lande med forskellige institutionelle rammer omkring familielivet. Alligevel ser man en generel trendmæssig stigning i kvindernes erhvervsfrekvens i hele den vestlige verden. Denne artikel præsenterer på baggrund af en international antologi eksempler på, hvordan mødre og fædre forholder sig til rollen som henholdsvis forsørger og omsorgsperson i lande, hvor kvindernes erhvervsfrekvens stiger, og hvor de institutionelle rammer skaber forskellige betingelser omkring de to roller. Artiklen bruger antologiens eksempler til at vise, hvordan de kulturelle holdninger og forventninger spiller sammen med – og mod – de institutionelle rammer.

Det evige dilemma

For mennesker, hvis arbejdsliv og familieliv er fysisk adskilt, har det til enhver tid været en udfordring at forene opgaverne med at skaffe sig en indtægt og pleje børn og familieliv. I en relativt kort periode i verdenshistorien – og herunder kun for nogle dele af samfundet – var der en skarp arbejdsdeling mellem mænd, der næsten udelukkende tog sig af familiens forsørgelse, og kvinder, hvis tid var forbeholdt børnene og de hjemlige opgaver, der kunne forenes med børnepasningen. Men både kvinder og mænd har gennem det meste af historien deltaget i arbejdslivet under varierende produktionsbetingelser.

Spørgsmålet om, hvordan man på bedst mulig måde og til alles tilfredshed forener et arbejdsliv og et familieliv er således urgammel og alligevel evigt gyldigt. Det samme kan man sige om spørgsmålet om, hvilke roller kvinder og mænd kan, bør og vil indtage i det store tidspuslespil, der skal få hverdagen til at hænge sammen. Emnet er indgående behandlet i en ph.d.-afhandling fra 1994 (Holt, 1994) og mange gange siden, der i blandt i antologien Work-family Dynamics (Brandth, Halynjo og Kvande, 2017), der samler forskning fra Europa og USA om fædres og mødres udfordringer med at forene familie- og arbejdsliv. Det er især denne antologi, der har været udgangspunktet for denne artikel

I moderne vestlige samfund er kvinders og mænds fordeling af tid mellem arbejde og familie bestemt af mange forskellige forhold. Kulturelle forventninger til de to køn, familiens økonomi, arbejdsmarkedets efterspørgsel efter arbejdskraft, de institutionelle rammer for offentlig og privat service og de sociale ydelser, der udgør det økonomiske sikkerhedsnet, er vigtige parametre, som skaber variationer mellem forskellige lande. Det er ikke overraskende, at

LISBETH PEDERSEN
Forsknings- og
analysechef, VIVE

HELLE HOLT
Seniorforsker, VIVE

variationer i de familiemæssige rammebetingelser skaber forskellige valg. Det mere interessante er måske de holdninger og valg, der ikke ændres på trods af variationer over tid og geografi. Her finder vi de konserverende strukturer, der kan forhindre samfundsmæssig udvikling – eller bevare fornuftige løsninger – afhængig af øjnene der ser.

Antologien *Work-family Dynamics* behandler spørgsmålet om arbejds-/familielivsbalancen i en række vestlige lande med forskellig opgavefordeling mellem stat, marked og civilsamfund, men den trækker kun i begrænset grad konklusioner på tværs. Formålet med denne artikel er at bidrage med en mere overordnet vurdering af, hvordan de kulturelle holdninger og forventninger til de to køn spiller sammen med varierende institutionelle rammer i lande med forskellige familiepolitiske regimer og derigennem kaste lys over spørgsmålet om, hvad der udvikler og forhindrer ligestillingen mellem kønnene.

De ulige rammevilkår

Hvert land har sine strukturelle vilkår for kombinationen af arbejdsliv og familieliv. Analyser har vist, at disse rammevilkår kan karakteriseres ved at se på ansvarsfordelingen mellem civilsamfundet, stat og markedet (fx. Gauthiers, A, 2002; Esping Andersen, 1990; Boje & Ejernæs, 2013)

Der er mindst tre forskellige familiepolitiske regimer:

Det socialdemokratiske regime, der er kendetegnet ved universel økonomisk støtte til børnefamilier, høj grad af offentlig service til arbejdende forældre og betydelig kønsmæssig ligestilling. Her er det i høj grad staten, der påtager sig et ansvar for kombinationen. De skandinaviske lande hører til dette regime

Det konservative regime er kendetegnet ved en begrænset økonomisk støtte, der desuden er afhængig af forældrenes arbejdsmarkedsstatus. I dette regime forventes det, at familien tager sig af omsorgen for børn og ældre. Her er det således primært civilsamfundet og familien, der påtager sig et ansvar for kombinationen af arbejdsliv og familieliv. I dette regime finder man bl.a. Tyskland og de sydeuropæiske lande¹.

Det liberale regime er kendetegnet ved lavt et niveau af økonomisk støtte og et markedsbestemt udbud af institutioner til børn. Her er det således markedet, der får ansvaret for kombinationen. Dette regime omfatter bl.a. Storbritannien og USA.

På trods af de forskellige regimer har tidligere undersøgelser vist, at fx tidsforbruget til henholdsvis lønarbejde og familieomsorg konvergerer på tværs af landegrænserne. Der er forskel på niveauerne – altså antal forbrugte timer – men udviklingstrenden er den samme (Bonke & Christensen, 2018). Kvinder og mødre bliver flere timer på arbejdsmarkedet, mens mænd bruger flere timer på børn og familie. Den norske antologi har med brug af kvalitative studier undersøgt, hvilke konsekvenser regimerne og tidsforbruget har for den oplevede kombination af arbejdsliv og familieliv.

Den vestlige verdens svære familie-arbejdslivsbalance

Work-Family Dynamics undersøger fædres og mødres udfordringer med at forene familie- og arbejdsliv i velfærdsregimer med forskellige normer og kulturer med forskellig regulering af arbejdsvilkår og forskellige offentlige servicetilbud

I antologien er det socialdemokratiske familieregime repræsenteret ved *Norge*, der har gode muligheder for børnepasning og for barselsorlov for både mødre og fædre. I 1993 blev Fædrekvoten med 10 ugers øremærket barsel indført med stor succes, og orlovsordningen betragtes nu som en integreret del af arbejdslivet. Alligevel viser kvalitative studier, at mænd kan have svært ved at lade arbejdet ligge under orlovsperioden, bl.a. fordi de bekymrer sig om de fremtidige karrieremuligheder. Fædrene finder tilpasningsstrategier, der gør deres barsel mindre belastende for arbejdspladsen. De arbejder i barselsperioden og flekser mellem arbejde og børnepasning.

De kvalitative empiriske analyser illustrerer også de ulige forventninger til mødres og fædres håndtering af omsorgsarbejdet i Norge. Med udgangspunkt i situationen omkring afhentning af børnene i børnehaven illustrerer analyserne de uens forventninger til fædre og mødre. Moderen er den primære omsorgsperson, der kompenserer for sit fravær fra barnet i dagtimerne ved at yde ekstra omsorg. En god mor henter sit barn tidligere, end institutionens lukketid tilsiger, og sørger for, at uddelegeret børnepasning håndteres ordentligt. De traditionelle forventninger til kvinderne kolliderer dermed med arbejdsmarkedets ideal om en produktiv konkurrencedygtig arbejdskraft. Kulturelle normer skaber således en ulige arbejdsdeling – også i et land som Norge (og casen ville være lige så relevant for Danmark), hvor offentlige serviceydelser og orlovsordning i høj grad gør det muligt for forældre at være ligestillede i omsorgsrollen og forsørgerrollen, men forventningerne til de to køn alligevel fastholder en forskellig adfærd for de to køn.

Også i *Tyskland*, som tilhører det konservative regime, hvor hovedansvaret for kombinationen af arbejdsliv og familieliv ligger på familien og civilsamfundet, involverer fædre sig i stigende grad i omsorgsopgaven, men oplever dermed også en stadig større konflikt i forhold til kravene på arbejdsmarkedet. Samtidigt med, at flere mænd deltager mere i omsorgsopgaven, begynder flere virksomheder at markedsføre sig som familievenlige arbejdspladser. Virksomheder promoverer sig som en familievenlig arbejdsplads med fleksibel arbejdstid og orlovsmuligheder, men ved rekruttering fremhæves samtidigt ønsket om dynamiske medarbejdere, der tænker ungt, er ansvarlige og tilpasningsdygtige. Disse krav og de uformelle regler på virksomheden betyder, at mændene ikke tør benytte sig af tilbuddene om orlov og fleksibel arbejdstid, og når de gør det, finder de måder at kompensere for deres fravær, så de reelt ikke reducerer deres arbejdstid. Denne adfærd må antages at få konsekvenser for de tyske mødre, da der i Tyskland ikke på samme måde som i de nordiske lande er offentlige dagpasningsmuligheder.

Udfordringer og tilpasningsstrategier blandt de tyske mænd kan ses som et spejlbillede på de udfordringer og tilpasninger som norske kvinder og mænd står overfor. Mens de norske kvinder føler, at de må købe aflad for at svigte deres rolle som mødre, føler mændene i både tyske og norske virksomheder, at de må købe aflad for at svigte rollen som medarbejdere.

I det liberale USA er der sket store forandringer i forståelsen af kønsrollerne og i kvindernes erhvervsdeltagelse, men ikke i de institutioner, der kunne imødekomme familiernes behov for børnepasning. Mange mødre og fædre foretrækker i dag at leve i et ligestillet parforhold med fælles ansvar for omsorg og forsørgelse. Holdningen til kvinders og mænds rolle i USA følger således den, man ser i Europa, men det manglende udbud af daginstitutioner forhindrer ligestillingen. Kvalitative studier beskriver tre strategier for tilpasning af familielivet: De to dominante og den umulige. Nogle familier vælger den neo-traditionelle model med en hovedforsørger og en hjemmegående omsorgsperson. En anden model er den enlige selvhjulpne, der ikke er økonomisk afhængig af en partner, og som løser både forsørger og omsorgsopgaven selv og med hjælp fra andre. En tredje model kaldes den elitære, hvor parterne deler omsorgsopgaven og begge bidrager til familiens økonomi. Analysen illustrerer, at ingen af strategierne indfrier forventningerne til det ønskede ligestillede familieliv. Et af de interessante aspekter af denne case om USA er, at ønskerne om ligestilling i arbejdsliv og i familieliv tilsyneladende *ikke* understøttes eller drives af politiske og institutionelle forandringer (som fx i Danmark). Markedskræfterne og kulturel indflydelse fra andre lande er formentlig medvirkende faktorer.

Også i det *liberale* England giver kvindernes øgede erhvervsdeltagelse væsentlige udfordringer i familie-arbejdslivsrelationen. Her eksisterer heller ikke offentlige børnepasningsordninger, men alene privat udbudt pasning, der honoreres med meget lave timelønninger. I samfundets top løses familie-arbejdslivsudfordringen ved køb af private serviceydelser udført af barnepiger og handy-mænd. I samfundets midte og bund løses problemerne gennem fleksibelt arbejde, der giver mulighed for selv at varetage omsorgsopgaverne, men til gengæld er dårligt betalt og tidsmæssigt belastende. De strategier, der kompenserer for den manglende offentlige børnepasning, kan således bidrage til en fastholdelse af kønsrollemønstret og ulighed i samfundet.

Selv om de institutionelle forhold i UK er meget forskellige fra dem i Norge, er de grundlæggende forventninger til forælderrollen de samme. Moderen er den primære omsorgsperson, der forventes at tilpasse sit arbejde efter familiens behov. Når hun går på arbejde, holder hun fri fra barnet, hvilket kræver undskyldninger og aflad. Omvendt er det en økonomisk nødvendighed at fastholde faderen på arbejdsmarkedet som hovedforsørgeren. Også her kolliderer forventningerne til moderskab og faderskab og forældreskab med idealet om den produktive og konkurrencedygtige arbejdstager.

De strukturelle og kulturelle forhindringer

Kvindes og mænds adfærd på arbejdsmarkedet og i familielivet konvergerer på tværs af landegrænser. På trods af meget forskellige strukturelle rammevilkår stiger kvinders arbejdstid og mænds familietid.

De strukturelle rammevilkår omkring kombinationen af arbejdsliv og familieliv har i meget varierende grad fulgt med udviklingen af forældres faktiske adfærd, og trods den ensartede trendmæssige udvikling afspejles det i beskæftigelsesniveauet. Kvinders beskæftigelsesniveau er lavest i de lande, hvor ansvaret for at kombinere arbejdsliv og familieliv er lagt på familien eller på markedet, mens det er højest i de lande, hvor staten påtager sig et relativt stort ansvar.

Analyserne i antologien viser også, at mødre og fædres faktiske adfærd kolliderer med de familiepolitiske regimer, og det gælder vel at mærke i alle typer af regimer. I de regimer, hvor der er skabt rum for en øget ligestilling i arbejds- og familielivet, arbejder individerne gennem deres adfærd mod at fastholde en mere traditionel kønsarbejdsdeling og i de regimer, hvor strukturerne ikke understøtter ligestilling, arbejdes mod en traditionel kønsarbejdsdeling, der er mindre traditionel end strukturerne tilsiger.

Antologien illustrerer, at både mænd og kvinder oplever, at forandringerne i deres engagement i arbejdslivet og i familielivet strider mod forventningerne til deres køn. Det får dem til at udvikle en kompenserende adfærd, der skaber bedre balance i deres kønsforståelse, men ringere ligestilling mellem kønnene. Forventningerne til de to køn eller kønsstereotyperne er tilsyneladende sejere end udviklingen i kvinders og mænds faktiske adfærd på arbejdsmarkedet og i familielivet.

Vi er således i en situation, hvor kvinder på tværs af landegrænser øger deres erhvervsfrekvens og yder flere timers lønarbejde. Denne ændring i adfærd afspejler sig mange steder ikke i de strukturelle rammer. Samtidigt gælder det, at uanset de strukturelle rammer afspejles udviklingen i kvinders og mænds tidsforbrug i begrænset grad i de kulturelle forestillinger om de to køn som henholdsvis hovedforsørger og hovedomsorgsgiver. De manglende understøttende foranstaltninger som fx orlovr kan overvindes med politiske initiativer, men fastlåste og åbenbart universelle kønsstereotyper kan udgøre en større forhindring for en ligestilling, der kunne føre til en bedre brug af mænds og kvinders tid og kompetencer

Noter

1. Spanien og Italien vil i nogle regimeopdelinger være placeret for sig selv, idet der i disse lande er et endnu større ansvar lagt på familien og civilsamfundet end i Tyskland og Frankrig, men her er landene slået sammen i samme regime, fordi hovedpointen udelukkende er, at ansvaret for kombinationen af arbejdsliv og familieliv i alle disse lande primært er placeret hos familien.

Litteratur

- Boje, T.P. & Ejrnæs, A. (2013). Ulige vægte. Arbejde og familie i Europa. Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Bonke, Jens og Anders Eiler Weise Christensen (2018). *Hvordan bliver danskerne tiden?* Rockwool Fondens Forskningsenhed, Gyldendal.
- Brandth Berit, Sigtona Halrynjo and Elin Kvande (eds.). *Work-Family Dynamics – Competing Logics of Regulation, Economy and Morals*. New York: Routledge 2017. 213 sider.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford Policy press.
- Gauthier, A. (2002). Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence? *Population*, 57 (3): 447-474.
- Holt, Helle (1994). Forældre på arbejdspladsen – en analyse af tilpasningsmulighederne mellem arbejdsliv og familieliv i kvinde- og mandefag. Ph.d afhandling fra Institut for Statskundskab og SFI.